

Голові разової спеціалізованої вченої ради
д-ру юрид. н., професору, провідному
науковому співробітнику Інституту держави
і права імені В. М. Корещького НАН України
БАТАНОВУ О. В.

ВІДГУК

офіційного опонента доктора політичних наук, професора, професора кафедри політології та міжнародних відносин Інституту гуманітарних та соціальних наук Національного університету «Львівська політехніка» **ХОМИ Наталії Михайлівни** на дисертацію **МАРКА Олексія Володимировича** тему «**Цифровізація як форма взаємодії суспільства і держави**», подану до захисту в разову спеціалізовану вчену раду Інституту держави і права імені В. М. Корещького на здобуття ступеня доктора філософії за спеціальністю 052 Політологія

Ступінь актуальності теми дисертації

Актуальність вивчення теми «Цифровізація як форма взаємодії суспільства і держави» зумовлена глибокими трансформаціями сучасного політичного процесу, механізмів державного управління, моделей громадянської участі під впливом цифрових технологій. Нині цифровізація перестала бути виключно технологічним явищем і має широке соціально-політичне значення.

З позиції політичної науки цифровізація становить особливий інтерес для вивчення як інструмент трансформації публічного управління, оскільки вона змінює характер політичної комунікації, способи надання адміністративних послуг, механізми політичної участі, рівень відкритості державних інституцій тощо. Упровадження електронного урядування, цифрових платформ, онлайн-сервісів і механізмів електронної демократії сприяє підвищенню ефективності державного управління, прозорості діяльності органів влади та підзвітності політичних інститутів перед суспільством.

Значущість теми дисертації О. В. Марка також пов'язана з тим, що цифровізація формує новий тип взаємодії між державою і громадянським суспільством, у межах якого громадяни отримують можливість оперативного доступу до інформації, участі у прийнятті політичних рішень та контролю за діяльністю влади. Це актуалізує дослідження змін у природі політичної участі, трансформації демократичних практик під впливом новітніх технологій.

Особливого значення дослідження цифровізації набуває в умовах глобальних викликів – збройних конфліктів, численних викликів безпеці, пандемій тощо, коли цифрові технології стають необхідним елементом забезпечення безперервності державного управління та комунікації між владою і громадянами. Для України ця тема в умовах ведення війни, а також на майбутньому етапі повосної відбудови, є особливо актуальною.

Попри очевидні переваги, цифровізація породжує низку викликів: захист персональних даних, цифрова нерівність, інформаційна безпека, кіберзагрози, маніпулятивний вплив через цифрові медіа, ризики посилення державного контролю над суспільством та ін. Це потребує вивчення впливу цифровізації на демократичні інститути, права людини, безпеку та ін.

Таким чином, актуальність дослідження цифровізації як форми взаємодії суспільства і держави визначається її фундаментальним впливом на трансформацію політичних інститутів, механізми публічного управління та демократичні практики, що робить цю тему однією з ключових у сучасних політичних дослідженнях.

Ступінь обґрунтованості наукових положень, висновків і рекомендацій, сформульованих у дисертації

Обґрунтованість положень дисертації є відповідною сучасним вимогам до наукових досліджень. Представлення проблематики, яку розробив О. В. Марко, свідчить про високий фаховий рівень здобувача, його зацікавленість у концептуальному та прикладному осмисленні впливу цифровізації на взаємодію суспільства і держави.

О. В. Марко у вступі до дисертації обґрунтовує наукову значущість та актуальність обраної теми, визначає мету, завдання, об'єкт, предмет, методи дослідження, розкриває наукову новизну, практичне значення отриманих результатів, відомості про апробацію та структуру дисертації.

У Розділі 1 «Теоретичні аспекти взаємодії суспільства і держави в умовах цифровізації» (с. 28-76) систематизовано представлені наукові підходи до вивчення сутності та форм взаємодії суспільства і держави (с. 28-38); розглянуто вплив цифровізації на демократичні інститути (с. 39-56); проаналізовані технологічно зумовлені форми демократії (с. 56-74).

Розділ 2 «Переваги і виклики цифровізації у взаємодії суспільства і держави» представляє авторське трактування перспектив застосування цифровізації для удосконалення демократичних процесів (с. 77-104) та виявлено недоліки застосування цифрових інструментів та заходи протидії (с. 104-119) досліджених процесів.

У Розділі 3 дисертації «Цифровізаційні процеси в Україні: виклики і перспективи» (с. 120-168) досліджено процеси імплементації інформаційно-комунікаційних технологій у політичні процеси в Україні» (с. 120-128), етапи розвитку цифровізації в Україні» (с. 128-146), з'ясовані особливості цифрової взаємодії суспільства і держави в умовах війни (с. 146-168).

Висновки та рекомендаційні положення, які викладені у роботі дисертантом, містять наукові обґрунтовані теоретичні та практичні положення.

Дисертацію написано українською мовою. Застосована у роботі наукова термінологія є загальноприйнятною, стиль викладення результатів дослідження забезпечує доступність її сприйняття та використання. Дисертація оформлена

відповідно до вимог, які висувають до робіт такого рівня, результати дослідження викладені у науковому стилі.

Достовірність та наукова новизна одержаних результатів дисертаційного дослідження, повнота їх викладу в опублікованих працях

Ретельний аналіз сучасних літературних даних та ефективна послідовність дослідницької роботи зі застосуванням сучасних наукових методів свідчить про високий рівень вірогідності одержаних О. В. Марком результатів дослідження. Наукові положення, висновки й рекомендації, сформульовані у роботі, мають беззаперечну наукову цінність. Використання ідей, концепцій, текстів інших авторів мають посилання на відповідні наукові джерела та оформлені відповідно до вимог.

Найважливіше значення з теоретичної та практичної позиції мають положення наукової новизни, що стосуються:

- авторського трактування цифровізації в контексті взаємодії держави та суспільства;
- концептуалізації впливу цифровізації на взаємодію суспільства і держави через поняття технологічного детермінізму, логіку еволюції демократії, аналіз видів технологічно залежних демократій;
- авторської періодизації етапів цифровізації в Україні;
- аргументації системи можливих позитивних впливів цифрових технологій на взаємодію держави та суспільства;
- виявлення негативних проявів цифровізації у різних політичних системах, а також ризиків, які несе у собі цифровізація для демократичних інституцій;
- формулювання авторських пропозицій щодо подолання перешкод на шляху цифровізації;
- оцінки вітчизняного законодавства щодо забезпечення прав і свобод громадян у контексті цифровізації;
- визначення перспектив використання цифрових інструментів у ході російсько-української війни.

Констатуємо, що сформульована О. В. Марком наукова новизна дисертації засвідчує високий рівень авторського бачення шляхів сформульованої дослідницької проблеми.

Повнота викладу наукових положень, висновків і рекомендацій у наукових публікаціях автора забезпечується тим, що основні наукові результати викладено у 11 публікаціях, зокрема – 4 наукових статтях, які опубліковані у вітчизняних фахових виданнях з політичних наук та індексовані у міжнародних наукометричних базах. Дисертант також опублікував 7 тез доповідей на національних та міжнародних науково-практичних конференціях.

Аналіз змісту опублікованої анотації засвідчує відповідність ключовим положенням, викладеним у тексті дисертації. Анотації та текст дисертації оформлені відповідно до чинних вимог.

Практичне значення і впровадження одержаних результатів дослідження

Практична значущість дослідження цифровізації в контексті взаємодії суспільства та держави вбачається нами високою як для політичної науки, так і для інституту держави. Цінність вивчення теми, яку підняв дисертант, є багатозаспектною:

– для політичної науки ця цінність вбачається, найперше, у:

1. поглибленні теоретичних уявлень про трансформацію політичних інститутів, механізмів політичної участі та демократичних практик в умовах цифровізації;

2. розширенні наукових знань щодо впливу цифрових технологій на політичну комунікацію, процеси формування громадської думки та політичної мобілізації громадян;

3. дослідженні нових форм взаємодії між державою та суспільством, зокрема електронної демократії, електронної участі та цифрового врядування;

4. уточненні концептуального апарату політичної науки шляхом осмислення таких категорій, пов'язаних з цифровізацією (цифрова екосистема, цифрова безбар'єрність, цифрова комунікація та ін.);

5. виявленні нових викликів і ризиків цифрової трансформації політики, пов'язаних із дезінформацією, цифровою нерівністю, маніпулятивними технологіями та загрозами кібербезпеці.

– для інституту держави ця цінність вбачається, найперше, у:

1. можливості підвищення ефективності управління державою шляхом впровадження цифрових інструментів у діяльність органів публічної влади;

2. удосконаленні механізмів зворотного зв'язку між державою та громадянами, що сприяє підвищенню відкритості, підзвітності та прозорості влади;

3. покращенні якості, доступності та оперативності надання публічних послуг населенню;

4. створенні додаткових можливостей для залучення громадян до процесів вироблення, реалізації та оцінювання державної політики;

5. зміцненні суспільної довіри до державних інститутів через підвищення рівня відкритості інформації та забезпечення ефективної комунікації з громадянами;

6. формуванні практичних рекомендацій щодо розвитку цифрової держави, електронного врядування та механізмів цифрової взаємодії між владою і суспільством.

Дискусійні положення та зауваження щодо змісту дисертації

Відзначаючи високий науковий рівень виконаної роботи, водночас зупинимось на окремих положеннях і висновках дисертації О. В. Марка, які мають дискусійний характер або ж потребують додаткового обґрунтування.

По-перше, методологічний апарат дисертації загалом дозволяє дослідити взаємодію суспільства і держави в умовах цифровізації, проте характеризується еклектичністю та недостатньою системністю. Автор поєднує методи, підходи, теорії та логічні операції різного рівня узагальнення без належного розмежування їх методологічного статусу. У дисертації доцільно чітко розрізнити: 1) методологічні підходи; 2) теоретичні рамки; 3) методи дослідження; 4) методики збору та аналізу даних. Тут таке розмежування відсутнє.

Крім того, методологічна база дослідження спирається переважно на класичні наукові підходи, тоді як сучасні теоретико-методологічні моделі аналізу цифрової трансформації політичних процесів – цифрового врядування, мережевого суспільства, платформного управління та ін. – залучені обмежено. Це дещо звужує можливості комплексної інтерпретації досліджуваних процесів у контексті актуальних тенденцій розвитку цифровізації. Також окремі заявлені методи, зокрема політичне прогнозування та моделювання, не знаходять достатнього відображення в емпіричній частині дослідження.

По-друге, автор аргументує позитивний вплив цифрових технологій на взаємодію суспільства і держави. Зокрема, вказано на: підвищення явки на виборах та поліпшення якості голосувань; протидію неефективності демократії; удосконалення зворотного зв'язку; наближення держави до громадян завдяки покращенню надання державних послуг; демократизацію політичних організацій та ін. (с. 25, 77-104). Схожі тези зустрічаються в дослідженнях низки авторів, які доводили в основному покращення надання державних послуг, удосконалення зворотного зв'язку держави та громадян. Однак чи наявні у світовій практиці кейси, які можуть емпірично підтвердити інші впливи, особливо – в частині виборів, посилення якості демократії?

За нашою оцінкою, коректніше говорити, що цифрові технології уможливають такі результати, але реальний ефект узалежнений від політичного контексту, інституцій, рівня цифрової грамотності населення та інших чинників. Передусім це стосується впливу на явку виборців, якість демократії та ефективність демократичних інститутів та ін.

По-третє, автор стверджує, що внаслідок цифровізації та переходу від традиційних форм управління до електронного врядування «держава стає більш прозорою й доступною, а суспільство отримує інструменти для активнішого контролю та співпраці» (с. 28). Проте такий висновок не можна вважати універсальним. Ефекти цифровізації значною мірою залежать від характеру політичного режиму, інституційного середовища та рівня демократичного розвитку тої чи іншої держави. Наявність цифрових сервісів сама по собі не гарантує підвищення прозорості влади, підзвітності чи громадського контролю. До прикладу, у Росії функціонує портал державних послуг «Госуслуги», а в Білорусі – система «Е-Паслуга», однак їх функціонування не зумовило посилення

прозорості державного управління, розширення механізмів демократичного контролю і под. Уважаємо, що цифровізацію доцільно розглядати не як чинник, що за замовчуванням посилює демократію, а лише як інструмент, результати застосування якого визначаються ширшим політичним контекстом. Хоча автор точково порушує зазначені питання (с. 31, 75, 110), доцільним видається порівняння наслідків уже впроваджених реформ з цифрової трансформації в демократичних та неоавторитарних державах.

Додатково зауважимо, що дисертант визначив цифровізацію як ефективну сучасну динамічну форму взаємодії «суспільства і держави для досягнення цілей і утвердження цінностей демократії та прав людини» (с. 24, 163). Тобто цифровізація пов'язується О. В. Марком з важливими ліберально-демократичними характеристиками. Але цифровізація є загальнопланетарним процесом і недемократичні держави ще більше у ній зацікавлені для щобільшого контролю за громадянами та їх об'єднаннями.

По-четверте, у роботі недостатньо приділено увагу соціальним аспектам цифровізації. Саме вони, за нашою оцінкою, визначально впливають на те, чи цифровізація визначатиме характер взаємодії суспільства і держави, або ж ні. Автор лише коротко згадує зі соціальних аспектів про проблему цифрової нерівності (с. 70). Натомість доцільно було звернутися до проблем доступності цифрових сервісів для різних груп населення та ризиків цифрового виключення окремих категорій громадян. Важливо проілюструвати ці аспекти на прикладі конкретних держав, зокрема України, де в умовах війни, наявності тимчасово окупованих територій і територій з обмеженням або відсутнім зв'язком, питання рівного доступу до цифрових сервісів набуває особливої актуальності.

Викладені зауваження не ставлять під сумнів отримані ґрунтовні наукові результати та не впливають на загальну позитивну оцінку дисертації О. В. Марка. Висловлені зауваження мають рекомендаційний характер, окреслюють перспективні напрями подальших наукових розробок досліджуваної теми.

Загальний висновок та оцінка дисертації

Дисертація Марка Олексія Володимировича на тему «Цифровізація як форма взаємодії суспільства і держави» є завершеним самостійним науковим дослідженням, в якому розкрито вплив процесів цифровізації на взаємодію суспільства і держави. Детальний розгляд та аналіз положень, викладених в дисертації, дозволяє зробити висновок, що аналізована дисертація є завершеним дослідженням, що має достатньо високий ступінь обґрунтованості основних положень і висновків.

Уважаємо, що рецензована дисертація уповні відповідає спеціальності 052 Політологія, вимогам чинної редакції Порядку підготовки здобувачів вищої освіти ступеня доктора філософії та доктора наук у закладах вищої освіти (наукових установах), затвердженого Постановою Кабінету Міністрів України від 19 травня 2023 року № 502 «Про внесення змін до деяких постанов Кабінету Міністрів України з питань підготовки та атестації здобувачів наукових ступенів» (зі змінами) та вимогам Постанови Кабінету Міністрів України від 12 січня 2022

року № 44 «Про затвердження Порядку присудження ступеня доктора філософії та скасування рішення разової спеціалізованої вченої ради закладу вищої освіти, наукової установи про присудження ступеня доктора філософії» (зі змінами). Відтак автор дисертації, Марко Олексій Володимирович, заслуговує на присудження наукового ступеня доктора філософії з галузі знань 05 Соціальні та поведінкові науки за спеціальністю 052 Політологія.

Офіційний опонент:

доктор політичних наук, професор,
професор кафедри політології
та міжнародних відносин
Національного університету
«Львівська політехніка»

Наталія ХОМА

Підпис Наталії ХОМИ засвідчує

Вчений секретар
Національного університету
«Львівська політехніка»

Роман БРИЛИНСЬКИЙ